

Houvast

HOUVAST

AAN DE VRAAGZIJDEN VAN HET BESTAAN

Koen Holtzapffel

Meinema

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

Elk mens streeft naar houvast in het leven, naar oriëntatie en betekenis. Vroeger werd dat houvast gegeven door het christelijke zingevingskader, maar voor veel mensen is dat weggefallen. 'Houvast. Aan de vraagzijde van het bestaan' staat als jaarthema van de Remonstranten in 2017-2018 centraal in diverse activiteiten en publicaties, waaronder de remonstrantse Beraadsdag op 10 maart 2018. Zie voor meer informatie: www.remonstranten.nl. Een handreiking met gespreksvragen is op te vragen via info@remonstranten.nl

Ontwerp omslag: Flashworks
Opmaak binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN paperback 978 90 211 4491 7
ISBN ebook 978 90 211 4492 4
NUR 700

© 2017 Uitgeverij Meinema, Utrecht
www.uitgeverijmeinema.nl
www.remonstranten.nl

Alle rechten voorbehouden.

Voor F., ook op hoge leeftijd op zoek naar zin.

Ik ben dus van oordeel dat de vraag naar de zin van het leven van alle vragen de meest dringende is. Hoe daarop te antwoorden?

(Albert Camus, *De mythe van Sisyphus*)

De overtuiging dat het leven zin heeft is in elke vezel van de mens geworteld, is een eigenschap van de menselijke natuur. Vrije mensen geven er allerlei namen aan en denken en spreken veel over de aard ervan; maar voor ons ligt die vraag eenvoudiger!

(Primo Levi, *Is dit een mens*)

Inhoudsopgave

1	Inleiding	9
2	Vragen en zinvragen	21
3	Leef nu de vraag. Over vragen in versvorm	53
4	Geloven als antwoord- én vraagkader, als zoeken naar zin	63
5	Job en het grotevragenboek	82
6	Bij Jezus tellen vragen mee	99
7	God als vraag	112
8	Liefde als antwoord? Over antwoorden aan de vraagzijde van het bestaan	126
9	Tot slot	132
	Verantwoording	139

1

Inleiding

Hoe moet dit, en waarom is dat, en wat gebeurt er later? Het waren vragen waar hij geen antwoord op wist, vooral niet op de laatste vraag die maar door zijn hoofd bleef gaan: wat gebeurt er later?

(Toon Tellegen, *Misschien wisten zij alles*.

313 verhalen over de eekhoorn en de andere dieren)

De titel van dit boek luidt: *Houvast. Aan de vraagzijde van het bestaan*. Zoals veel boektitels behoeft ook deze titel nadere uitleg. Wat is dat, de vraagzijde van het bestaan, en hoe laat zich die vraagzijde verbinden met zoets als houvast? De titel begon me te dagen tijdens een vakantiereis naar Iran. Ik bezocht er heel wat prachtige moskeeën. Op de binnenplaats van één ervan stond boven een gesloten deur in het Engels: 'Response To Religious Questions', antwoord op godsdienstige vragen. Die tekst had net zo goed in een kerk of in een synagoge kunnen hangen. Immers, voor veel mensen, gelovig of niet, heeft religie (geloof) te maken met antwoorden op vragen, antwoorden op religieuze vragen, breder nog, met antwoorden op levens- en zinvragen. Die antwoorden geven houvast in het leven, bieden een oriëntatiekader en perspectief.

Voor velen van ons (maar niet voor iedereen!) zijn godsdienstige en levensvragen belangrijke vragen, en onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het zijn vragen waarop we in ons leven antwoord hopen te krijgen. Het zijn vragen die je je niet elke dag stelt (en dat is maar goed ook), maar als je ze stelt, dan houden ze je bezig, misschien houden ze je zelfs uit de slaap. Je hoeft die vragen ook niet altijd zelf te stellen.

Soms worden ze je gesteld, of overvallen ze je, op hoogte- en dieptepunten in je bestaan bijvoorbeeld. Waar kom ik vandaan, waar ga ik naar toe, wat doe ik hier op aarde, wat is de zin, wat is de betekenis van mijn leven? Waarom treft mij dit lot, waar ben ik dankbaar voor, waarover verwonder ik mij? De Russische schrijver Lev Tolstoj schijnt het in één zin te hebben samengevat: wat moeten we doen en hoe moeten we leven?

Zulke vragen vormen de vraagzijde van het bestaan. Zulke vragen én de poging antwoorden te vinden die houvast geven, zijn van alle tijden. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat elke tijd die vragen op precies dezelfde wijze aan de orde heeft gesteld. Een tijd van vooruitgangsoptimisme stelt de vragen anders dan een tijd van crisis, oorlog, dood en verderf. Een snelle tijd gunt zich soms de tijd niet om 'trage vragen' te stellen, onder het motto: wat levert al dat gevraagd ons op? Zanger Stef Bos typeert onze snelle tijd dan ook met de zin: 'Geen grote vragen stellen nu waarop geen antwoord bestaat.' Soms denken we trouwens dat er geen vraag wordt gesteld, terwijl die wel degelijk wordt gesteld, maar dan in een andere vorm of bewoording dan we gewend zijn. Noem het verborgen vragen of zoiets als 'de vraag achter de vraag'.

Hoe dat verder zij, elke tijd opnieuw stelt bewust of onbewust levensvragen en poogt die vragen ook van antwoorden te voorzien. Het zijn pogingen om, in de beeldspraak van de titel, van de vraagzijde aan de antwoordzijde van het bestaan te komen. Met hoofd, hart en handen, individueel en collectief. In de verhalen, de 'heilige' teksten, de rituelen en symbolen van religies en levensbeschouwingen laten die antwoorden, maar ook de vragen zich teruglezen. De antwoorden willen houvast bieden in het leven, grond onder de voeten, troost en perspectief. De een zal de verschillen tussen al die antwoorden benadrukken, de ander ziet vooral overeenkomsten. De een zal het unieke en absolute van die antwoorden beklemtonen, de ander ziet het tijdgebundene ervan. Nieuwe tijden nodigen uit om nieuwe antwoorden te geven, of ten minste om een nieuwe interpretatie te geven van de oude antwoorden.

Die opvatting, dat antwoorden op religieuze, op levens- en zinvragen relatief zijn, vind je bij het vrijzinnig christendom, en ook bij vrijzinnige stromingen in andere godsdiensten en levensbeschouwingen. In deze stromingen (in de naam is het woordje zin nadrukkelijk aanwezig) wordt beklemtoond dat vragen minstens zo belangrijk zijn als antwoorden. Dat zouden zij eerder op een bordje boven de deur hangen dan bovengenoemde tekst uit de moskee. Soms krijg je zelfs het idee dat vragen hier belangrijker zijn dan antwoorden. Het is de vraag die telt, het antwoord is toch nooit definitief en kan hoogstens tijdelijk houvast bieden. De vraag zelf is het antwoord (zoals de weg het doel is). In de woorden van de dichter Kopland: 'Geef mij / maar een vraag en geen antwoord.'

Zeker is dat vragen belangrijk zijn in het leven. Veel antwoorden hebben een beperkte houdbaarheid en zeker geen eeuwigheidswaarde. Antwoorden komen en gaan, vragen blijven altijd bestaan. Elke tijd moet door de traditie overgeleverde antwoorden weer kritisch bevragen. Natuurlijk, de pretentie van eenduidige, absolute en altijd geldige antwoorden is er ook. Zelfs de vrijzinnigheid ontkomt daar niet aan wanneer zij op gedecideerde toon stelt dat er geen absoluut geldige antwoorden zijn. Die pretentie kan voor gelijkhebbij, geruzie en onverdraagzaamheid zorgen. Mijn antwoorden zijn voor eens en altijd de juiste, alleen die geven houvast! Hiertegenover staat de gedachte van een zóéktocht, aan de vraagzijde van het bestaan, naar mogelijke antwoorden die in de maalstroom van het leven in ieder geval tijdelijk houvast bieden. Een zoektocht die zowel individueel als samen met anderen ondernomen wordt en waarbij je zeker geen pasklare antwoorden op een presenteerblaadje door de traditie krijgt aangereikt.

Betekenisvolle teksten als bijbelverhalen kunnen bij die zoektocht als oriëntatiekaders, als richtingwijzers functioneren, maar nooit als hapklare antwoordbrokken. Zoals de Duitse dichter Rilke het aan het begin van de vorige eeuw zo prachtig verwoordde in een brief aan een jonge dichter: leer eerst de vragen maar eens echt tot je door te laten dringen,

leer ze te leven; misschien dat er dan ook ooit een antwoord tot je komt, dat je je in een antwoord terug kunt vinden (zie verder hoofdstuk 3). En in een in vrijzinnige kring circulerende tekst over geloof, schrijver onbekend, heet het:

Juist geloven is niet overal een afdoend antwoord op weten; het is wel de goede vragen durven stellen en proberen zelf een antwoord te zijn.

Indeling

Dat roept natuurlijk wel de vraag op over welke soort van vragen we het in het navolgende precies hebben. Wat zijn religieuze-, zin- en levensvragen, en evenzo: van wat voor antwoorden zou hier sprake kunnen zijn? In het eerste deel van het boek (hoofdstukken 2 en 3) staat de vraagzijde van het bestaan centraal. Hoe spelen vragen een rol in ons leven en wat zijn zin- en levensvragen? In de hoofdstukken 4 tot en met 8 draait het om de vraag hoe een zogenoemd zingevingskader, in casu een christelijk zingevingskader, hierbij van betekenis zou kunnen zijn en antwoorden zou kunnen geven die wellicht houvast bieden – houvast aan de vraagzijde van het bestaan. Ik zal stellen dat zo'n kader alleen als open kader, naast andere kaders, van betekenis kan zijn. En niet alleen aan de antwoord- maar ook aan de vraagzijde van het bestaan gesitueerd moet worden. Zou het zo opnieuw een bijdrage kunnen leveren aan het zinstichtende en samenbindende verhaal waar we alleen en samen naar op zoek zijn in onze maatschappij?

In het eerstvolgende hoofdstuk ga ik nader in op de betekenis van zinvragen in ons leven (2). Waarin onderscheiden zinvragen zich van andere vragen? Waarom en op welk niveau stellen we die vragen en hoe raken ze ons? Wat is dat eigenlijk, zin, en uit welke bronnen van zin kunnen we als mensen putten? Hoe geven en hoe ontvangen we zin? Ten slotte, hoe laten zinvragen zich verbinden met zinervaringen, met wat houvast geeft, met antwoorden en met geluk?

Vervolgens probeer ik met behulp van kunstuitingen, in het bijzonder de dichtkunst, de vraagzijde van ons bestaan nog beter in beeld te krijgen, vooral ook dichterbij ons zelf te brengen. Bij ons hoofd én bij ons hart. Met name de al eerder genoemde brief van de dichter Rilke helpt ons hier verder (3).

Wat zijn de consequenties van deze verkenning voor onze opvatting van religie en geloof? Als religie verstaan wordt als een open zingevingskader en geloof als een in een zeker vertrouwen zoeken en vinden van zin, hoe spelen vragen en antwoorden daarbij dan een rol en wat voor houvast geven ze? Ik zal pleiten voor een visie op religie en geloof, niet alleen als een antwoord- maar ook als een vraagkader. Het is een visie die de vraagzijde van het bestaan serieus en zelfs consequent als uitgangspunt wil nemen, ook als het bijvoorbeeld gaat om het lezen van bijbelverhalen. Zonder verborgen agenda waarin de antwoorden toch al vaststaan. Er wordt afstand gedaan van elke pretentie om definitieve en absolute antwoorden te geven, respectievelijk de waarheid in pacht te hebben. Eerder gaat het om groeiende levenswijsheid of groeiend levensinzicht dankzij dialoog. Met jezelf, met je medemensen met wie je een gemeenschap vormt, en met een veelheid aan tradities (4).

Dit boek gaat in het bijzonder over de relatie tussen levensvragen en religieuze zingevingskaders. De opmerkingen zijn dus in principe niet beperkt tot het zingevingskader van het christendom. Maar omdat ik als auteur in dat zingevingskader het meest thuis ben, en zonder toespitsing het gevaar van algemeenheden dreigt, concentreer ik me verder op het zingevingskader dat christendom heet. Dat zingevingskader laat zich in ieder geval inspireren door bijbelverhalen, zowel uit het oude als nieuwe testament. Een van de bijbelverhalen waarin een specifieke levensvraag een belangrijke rol speelt is het bijbelboek Job. Hoe verhouden in dat 'grotevragenboek' vraag en antwoord zich tot elkaar (5)?

Wie spreekt over het zingevingskader van het christelijk geloof kan niet om de persoon van Jezus heen. Hoe spelen in zijn leven vragen een rol? Zouden we Jezus eens wat meer kunnen zien als vragensteller dan als diegene die op alles

het definitieve antwoord weet? Hoe zou zijn leven zelf een antwoord kunnen zijn (6)?

Natuurlijk dient elk religieus zingevingskader zich ook te verhouden tot God of het goddelijke. Voor veel mensen is God het grote antwoord op hun levensvragen. Er is tegenwoordig ook een stroming die God meer als (intrigerende) vraag benadert. Hoe moeten we dat zien en hoe verbinden we God als vraag met de vraagzijde van het bestaan (7)?

Ten slotte: in een boek dat vragen zo centraal stelt mag de poging niet ontbreken om toch iets van een antwoord te formuleren dat het puur subjectieve, voorlopige antwoord overstijgt. Een antwoord dat ten minste enig houvast biedt in de maalstroom van het leven. In (8) sluit ik me achter aan in een lange en bonte stoet, die het, door de eeuwen heen, waagde met liefde.

Helemaal tot slot poog ik een paar conclusies te trekken uit alle voorgaande beschouwingen. Hoe kun je nu leven aan de vraagzijde van het bestaan en tegelijk gebruikmaken van en mogelijk baat hebben bij het religieuze zingevingskader dat christendom heet en dat ons van oudsher als steun en toeverlaat is aangereikt, met alle plussen en minnen van dien (9)?

Tegenstelling geloof - ongeloof

Ik hoop de titel van het boek inmiddels enigszins te hebben toegelicht. De titel zegt ook iets over de situatie waarin veel mensen zich vandaag de dag in Nederland bevinden. Met alle vastigheden en verworvenheden die bij ons land horen, voelen wij ons ook onzeker en gefragmenteerd, naar ons gevoel bouwen we op drijfzand. Wat is waarheid, wat is van waarde, wat is het verschil tussen feit en opinie? Heldere onderscheidingen vallen weg, grenzen vervagen. We hebben meer twijfels dan zekerheid, meer vragen dan antwoorden, en dat alles kan behoorlijk schuren, maakt soms angstig en besluiteloos. Aarzelend zoeken we naar houvast aan de vraagzijde van het bestaan. Daarbij verliezen de traditionele zingevingskaders in rap tempo hun onaantastbaarheid. Van vaste kaders naar schuivende panelen (zo religieonder-

zoeker De Hart). Maar juist in hun feilbaarheid kunnen ze op nieuwe wijze van betekenis zijn. In hun open en lichte variant kunnen zij in de zingevingscrisis mede richting geven aan mensen die, wars van dogma's, op zoek zijn naar zin.

Natuurlijk zegt de titel ook iets over inhoud en betekenis van religie en geloof: geloof is voor veel mensen tegenwoordig meer een zoektocht en zoekontwerp dan een 'veilige zekerheid van afgeronde overtuigingen en dogma's' (De Hart). Het is meer een kwestie van goed vertrouwen dan van verstandelijke instemming met cognitieve waarheden. Met die opvatting van geloof is niets mis! Als gezegd, ik versta onder religie een zingevingskader, een oriëntatiekader dat mensen met behulp van ideeën, verhalen, rituelen, symbolen en handelingen helpt om zich te oriënteren in het leven. Religie heeft te maken met wat ons begrip te boven gaat en onze grip op de werkelijkheid weerspreekt. Religie kan het schokkende (soms) een plaats geven, het onbenoembare en ongrijpbare omspelen en het goede leven verbeelden. Religie doet dat niet geïsoleerd, maar in gesprek met en in reactie op andere kaders (door de liberale theoloog Rasor 'meaning making frameworks' genoemd). Daarbinnen omschrijf ik geloof als een in een zeker vertrouwen zoeken naar en vinden van zin in het leven. Geloof heeft voor mij meer te maken met vertrouwen dan met het al dan niet beamen van specifieke geloofsopvattingen. Het is voor mij een vorm van levensbeaming, misschien wel 'ondanks alles'.

De titel zegt ten slotte iets over de intentie van dit boek. Ik neem als auteur afstand van de suggestie dat gelovigen aan de antwoordzijde van het bestaan staan en niet-gelovigen aan de vraagzijde. Zo wordt het wel vaak voorgesteld. De gelovigen leven aan de binnenzijde, niet aan de buitenkant. Zij bezitten de antwoorden, hebben houvast, zij zijn de 'haves'. Daartegenover zijn de ongelovigen de 'havenots', zij worden negatief getypeerd door wat ze (nog) niet bezitten. Hoogstens zijn het 'ietsisten'. Ik wil juist voorbij aan die suggestie en sowieso aan het bekende onderscheid tussen geloof en